

ПАРАТЕКСТУАЛЬНІСТЬ НАУКОВИХ ТЕКСТІВ
(на матеріалі німецькомовних лінгвістичних статей)

Стаття присвячена розгляду різних видів паратекстуальності в німецькомовних лінгвістичних статтях. З'ясовано роль та особливості окремих паратекстів (заголовків, приміток, резюме).

Ключові слова: паратекстуальність, заголовок, примітки, резюме.

Статья посвящена рассмотрению разных видов паратекстуальности в немецкоязычных лингвистических статьях. Выяснена роль и особенности отдельных паратекстов (заглавий, примечаний, резюме).

Ключевые слова: паратекстуальность, заглавие, примечания, резюме.

The article deals with various kinds of paratextuality in German scientific articles. The role and peculiarities of some paratexts (headings, footnotes, abstracts) are found out.

Key words: paratextuality, heading, footnote, abstract.

Останнім часом спостерігається підвищений інтерес науковців до текстових категорій, зокрема, до інтертекстуальності [1; 2; 3; 4]. Існує широке та більш вузьке тлумачення цієї категорії. Ми приєднуємося до російської дослідниці Н.О. Фатеевої, яка виокремлює власне інтертекстуальність, паратекстуальність, метатекстуальність, гіпертекстуальність та архітекстуальність [5: 120-159]. Особливо інтенсивно на матеріалі різних мов досліджується власне інтертекстуальність, зокрема, як категорія художніх творів, публіцистичних текстів, її роль для інтерпретації текстів [6; 7; 8; 9;10].

Щодо паратекстуальності, то окремі розвідки присвячені лише деяким її аспектам. При цьому особлива увага звертається на заголовки, дослідження яких проводиться переважно на матеріалі публіцистичних та художніх текстів [11;12;13; 14; 15;16; 17;18]. Метою цієї статті є дослідження паратекстуальності німецькомовних наукових статей, що ще не була об'єктом аналізу.

Під паратекстуальністю розуміють відношення тексту до його назви, епіграфа, передмови чи післямови. Гіперонімом на позначення цих елементів тексту виступає поняття паратекст, появу якого пов'язують з працями французького науковця Женетта. У своїй праці "Паратекст" [19] він наводить класифікацію паратекстів за певними критеріями. Для нашого дослідження релевантними є такі моменти.

По-перше, це місце по відношенню до основного тексту – безпосередньо біля нього (перітексти) чи за його межами (епітексти). До перших належать заголовки та підзаголовки, примітки тощо, до других інтерв'ю, листи, щоденники. За критерієм часових відношень вони можуть з'являтися разом з основними текстами, до них чи після них.

По-друге, це форми існування: вербальні та невербальні. До невербальних належать наочні (ілюстрації), матеріальні (особливості поліграфії) та фактичні, що позначають загальні знання про факти та про автора.

Функціонально паратексти підпорядковуються основним (базовим) і дають певну додаткову інформацію. З огляду на обсяг статті в ній розглядаються лише перітексти вербального та невербального характеру.

Для аналізу обрано 125 статей німецького лінгвістичного журналу “Muttersprache” (далі MS) за 1997-2011 роки. Цей журнал містить публікації власне наукового типу, а саме оригінальні, оглядові та дискусійні [20: 179]. Серед них переважають оригінальні статті, тобто такі, де викладено основні результати та висновки, отримані в ході наукових досліджень. В журналі опубліковано лише дві оглядові статті, що узагальнюють досягнення в тій чи іншій галузі, фіксують стан та накреслюють перспективи розвитку подальших досліджень [MS 4/2005: 289; 3/2004: 193]. Серед проаналізованих трапилося лише три дискусійних статті, присвячених реформі німецької орфографії [MS 4/1997]. Як відомо, до наукового стилю висуваються такі вимоги, як точність викладу, стиснення інформації, абстрактність, нейтральність, зрозумілість, формалізація, інтернаціоналізація тощо [21: 306]. Ще більшою мірою це стосується паратекстів.

Оскільки заголовок вважається сильною позицією тексту та, на думку Т.А. ван Дейка, задає тенденції й логіку розвитку всього тексту [22: 17], варто почати розгляд паратекстуальності саме з нього. Безсумнівно, заголовки текстів різних функціональних стилів та жанрів виконують різні функції, проте деякі з них характерні для всіх. Це стосується передусім фатичної функції, тобто завдання заголовка як першого знака твору – привернути увагу читача, установити контакт з ним, спрямувати його очікування-прогноз. Як зазначає Переломова, актуалізація категорій перспекції і прагматичності починається саме тут [13: 127]. Проте якщо в художньому творі заголовок часто неоднозначний, містить вказівку на підтекст, то заголовок наукового тексту має бути точним, однозначним, не допускати різного тлумачення. При тій величезній кількості інформації, з якою стикається фахівець, дуже важливо дати йому правильні орієнтири. Саме в цьому полягає завдання орієнтувальних заголовків [12: 337], що окреслюють тему, основні поняття, з різним ступенем деталізації описують результати дослідження. Такі заголовки мають різне лексичне наповнення та синтаксичну структуру: від кількох слів до кількох речень. Розгляньмо їх детальніше.

Першу групу (51, тобто 46%) складають заголовки, що мають форму називного речення і містять ключові слова-терміни, а також стереотипні вирази *до проблеми, до розвитку, деякі проблеми, до значення*, напр., *Kulturalität als Textualitätsmerkmal* [MS 1/2011: 49], *Einige Probleme der deutschen Orthographie und Vorschläge zu ihrer Lösung* [MS 2/2003: 120]. Вони в найзагальнішому вигляді окреслюють предмет дослідження.

До другої групи (33 заголовки, 26%) входять орієнтувальні заголовки з поясненнями чи уточненнями. Тут може міститися вказівка на вид, характер або аспект дослідження, авторську оцінку фактів, новий підхід тощо: *Rhythmus und Metrum. Beobachtungen zu ihrer deutenden Funktion* [MS 2/2000: 151], *Verhaltenslinguistik. Ein neuer Weg der Sprachwissenschaft* [MS 4/2004: 289]. При цьому менш важлива поширювальна частина може наводитися дрібнішим шрифтом. Такі заголовки можна віднести до інформаційно-концептуальних [16] чи навіть до конспективних, бо вони дають досить детальну інформацію. Пунктуаційно такі комплексні заголовки можуть оформлюватися по-різному. Поширеним є варіант написання заголовка-уточнення з нового рядка без будь-яких розділових знаків:

Lehnwörter im Türkischen

Eine lexikologische Wortschatzuntersuchung [MS 2/2004].

Інша можливість полягає в приєднанні другої частини двокрапкою: *Isländisch: Sprachplanung und Sprachpurismus* [MS 3/2010]. Зрідка трапляється тире: *Sprachbewusstheit – Language Awareness* [MS 2/2009], *Anglizismen – Ursachen für den häufigen Gebrauch* [MS 1/2001].

До іншої групи заголовків належать емоційно забарвлені. Незважаючи на загальну тенденцію до уникання емоційності в заголовках наукових праць, нерідко трапляються заголовки, що апелюють до читача. Можливо, це пов'язано з діалогічністю наукового тексту, адже автор зацікавлений в діалозі з читачем і може використовувати для цього різні засоби, щоб привернути його увагу.

Насамперед тут слід назвати заголовки, які являють собою питальне речення. Такі заголовки зафіксовано у 12 % текстів. Інтеррогативна форма спонукає читача до спільних роздумів над певною проблемою, а водночас і загострює увагу на цій проблемі: *Englisch only? – Nicht im Europaparlament!* [MS 3/2009: 217], *Vertragen sich europäische und deutsche Rechtssprache?* [MS 3/2009: 192]. Характерно, що заголовок-питальне речення може мати підзаголовок, що друкується дрібним шрифтом і не вноситься в зміст, отже, при оглядовому читанні залишається непоміченим. Таким чином зберігається певна загадковість інформації. Наприклад, заголовок *Auf dem richtigen Weg?* [MS 3/2000] не містить жодного натяку на те, про який шлях ідеться, і лише підзаголовок *Weibliche Standardorientierung als linguistischer Mythos* розкриває гендерну тематику статті.

До заголовків з яскраво вираженою емотивністю належать також заголовки, що характеризуються образністю чи інтертекстуальністю, зокрема, містять алюзії чи цитати, відомі носіям певної мови та культури. Оскільки на перший погляд вони не відповідають вимогам до наукових праць, вони заслуговують на особливу увагу, тим більше, що такі заголовки складають 21% (27 статей). Цитата в заголовку звернена до соціальної колективної пам'яті, вона викликає певні образи й актуалізує щодо них реципієнта, створюючи певний культурно-ідеологічний фон [18: 118]. Наприклад, у заголовку *Wir sind das Sprachvolk* [MS 2/2001] з метою підкреслення ролі мови у житті етносу модифіковано відоме гасло часів об'єднання Німеччини *Wir sind das Volk!*. Заголовок *“In der Beschränkung zeigt sich erst der Meister”* [MS 2/2000] містить цитату з сонета Гете „Kunst und Wahrheit“. Ідентифікувати цитату в цьому випадку допомагають лапки.

Стаття, присвячена живанню фразеологізмів у сучасному мовленні, називається *“Zwischen Baum und Charybdis”*. Цим модифікованим фразеологізмом (*між деревом і Харібдою* замість *між Сциллою і Харібдою*) ілюструється головна думка статті, пояснення якої дається в підзаголовку, надрукованому дрібним шрифтом: *Wirklichkeit und Wörterbuch in der deutschen Phraseologie* [MS 2/2000]. Іншим прикладом трансформації фразеологізмів може служити модифікація відомого вислову “після нас хоч потоп” у заголовку *Vor uns die Sintflut* [MS 1/2003].

До заголовків з емоційною домінантою [18: 117] можна віднести й заголовки, що грою слів, незвичністю чи загадковістю спонукають до читання статті: *Die Architektur eines Turms menschlicher Weisheit* [MS 3/2000:185], *Wenn Werbung mit Werbung Werbung macht* [MS 4/1997: 297], *Dada-Ismus* [MS 1/2001].

У цьому випадку до таких заголовків з повним правом можна віднести сказане про семантичну специфіку заголовка художніх текстів, яка “ полягає в тому, що в ньому одночасно здійснюється і конкретизація, і генералізація значення” [23: 95].

Важливим паратекстом є проміжні заголовки (за іншою термінологією міжзаголовки [24:201], нім. *Innentitel*), що розбивають наукову статтю на окремі архітектонічні частини. Для вступної та заключної частини вживаються типізовані формулювання: *Einleitung (und Fragestellung)*, *Vorbemerkung(en)*, *Einleitende Bemerkungen*, *Zusammenfassung*, *Fazit*, *Schlussbemerkung(en)*. Індивідуальні варіації можуть зводитися до таких формулювань: *Einführung*, *Einleitende Bemerkungen zur Problemlage*, *Weitere Forschungsperspektiven*, *Zusammenfassung und Ausblick*, *Die Konsequenzen*, *Zu guter Letzt*.

Аналіз показав, що проміжні заголовки відсутні лише у 1 % текстів, причому це тексти невеликого обсягу (до 6 сторінок).

Невід’ємною частиною наукової статті є коротке резюме (анотація) на початку, одразу після заголовка і прізвища автора, причому починаючи з 2000 року воно наводиться двома мовами – німецькою та англійською – і містить сконцентрований виклад основного змісту статті.

Примітки є типовим паратекстом наукового стилю. Як підкреслює Бауманн К.Д., культурно специфічна ознака німецьких наукових публікацій полягає в особливо поширеному посиланні на авторитети у відповідній науковій галузі. [25: 271]. У примітках наводяться посилання на праці інших науковців або самого автора, вказівки на те, на чому базується стаття або з якої нагоди вона була написана, зрідка трапляється подяка певним науковцям за ідею чи підказку тощо, напр.: *Detailliert dazu Trivunac (1941)* [MS 2/2005: 154]. *Zu diesem Thema hane ich im Rahmen des Kolloquiums „presstextsorten im Vergleich“ (Universität Helsinki, 21.–22. Mai 2004) Thesen vorgetragen* [MS 2/2005: 97], *Für Anregungen ... bin ich Marion Steininger dankbar verbunden, für praktischen Anschauungsunterricht Florian und Sebastian Steininger* [MS 2/2004: 242]. Хоча примітки не є обов’язковими, оскільки посилання можуть просто вводитися в основний текст, їх відсутність зафіксована лише у двох статтях.

Обов’язковим є бібліографічний список (під заголовками *Literatur*, *Literaturhinweise*, *Literaturverzeichnis*, *Sekundärliteratur*) в кінці статті та наведення даних про автора, переважно також його електронної адреси, що дає можливість наукового спілкування всім зацікавленим читачам.

Щодо невербальних паратекстуальних елементів, то в першу чергу в наукових статтях наводяться графіки та таблиці, що унаочнюють результати дослідження. Вони зафіксовані у 27 статтях, тобто лише у 21 % статей, що пояснюється характером представлення лінгвістичних знань. Крім того, у трьох статтях наводяться ілюстрації: у вигляді плакатів, що демонструють боротьбу за чистоту ісландської мови [MS 3/2001:172], та карикатур [MS 2/2005: 152, 160; MS 2/2000: 129]. До особливостей поліграфічного оформлення належить кегль, вид шрифту, виділення за допомогою курсиву та напівжирного шрифту, підкреслення, абзацні відступи тощо.

Підсумовуючи, можна сказати, що певні традиції паратекстуальності наукових статей є виявом як функціонально-стилістичних особливостей, так і позамовних чинників, пов’язаних з культурною своєрідністю народу. Перспективи дослідження вбачаються в

порівняльному аналізі паратекстів різних жанрів, що матиме не лише теоретичне, а й практичне значення, зокрема, для науковців, що готують свої публікації в зарубіжних наукових виданнях іноземними мовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. –Полтава: Довкілля. – К, 2008. – 712 с.
2. Adamzik K. Textlinguistik. Eine einführende Darstellung. – Tübingen: Niemeyer, 2004. – 176 S.
3. Fandrych Ch., Thurmair M. Textsorten im Deutschen. Linguistische Analysen aus sprachdidaktischer Sicht. –Tübingen: Staufenburg Vlg. Brigitte Narr, 2011. – 379 S.
4. Кузьменко Д.Ф. Сучасні підходи до тлумачення поняття «інтертекстуальності»// Літературознавчі студії. – Вип. 21. Ч.1. – К.: ВПЦ Київський університет, 2008. – С. 347-351.
5. Фатеева Н.А. Интертекст в мире текстов: Контрапункт интертекстуальности. – Изд. 3 /Наталия Александровна Фатеева. – М.: Комкнига, 2007. – 280 с.
6. Денисова Г.В. В мире интертекста: язык, память, перевод. – М.: Азбуковник, 2003. – 297 с.
7. Лукин В.А. Художественный текст: Основы лингвистической теории. – 2-е изд. – М.: Изд-во “Ось”, 2005. – 560 с.
8. Рябініна О.К. Інтертекстуальність у дискурсі сучасної української преси: лінгвістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / О. К. Рябініна ; Харківський нац. ун-т ім. В.Н. Каразіна. – Харків, 2008. – 19 с.
9. Тимченко Є.П. Інтертекстуальність та її роль в інтерпретації тексту (на матеріалі німецькомовних текстів)// Мова і культура. Вип.13. – Т. III (132). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 305-310.
10. Burger H. Medientexte als „Intertexte“// Magazin Unizürich Nr. 4, 1995. – Режим доступу: <http://www.unizh.ch/-upd/magazin/4-95/intertexte.html>.
11. Вуколова В.А. О возможности актуализации подтекста художественного произведения при помощи заголовка. // Актуальные проблемы вербальной коммуникации: Язык и общество. – Сб. науч. трудов. – К.: ВПЦ Київський університет, 2004. – С. 293-301.
12. Корнейко І.В. Заголовки наукових статей у функціональному й структурному аспектах (на матеріалі україномовної та англійської наукової медичної періодики) //Проблеми зіставної семантики. – Вип.6. – К:КНЛУ, 2003. – С. 336-342.
13. Переломова О. Мовні знаки вияву інтенційної паратекстуальності авторського художнього тексту// Вісник Львівського університету. Серія філол.– Вип. 46. Ч.1. – Львів, 2009. – С.127-133
14. Пілік В.В. Турецький газетний заголовок як елемент лінгвоструктури тексту та його залежність від типу повідомлення// Мовні і концептуальні картини світу. – Вип.12. Ч. II. – К., 2004. – С. 171-175.
15. Статкевич Л. П. Паратекстуальність у поезії «Великопісна середя» Томаса Стернза Еліота// Вісник Житомирського державного університету. – Випуск 48. Філологічні науки. – Житомир, 2009. – С. 146-150.

16. Сыров И.А. Функционально-семантическая классификация заглавий и их роль в организации текста// Филологические науки. – 2002. – № 3. – С. 59-68.
17. Черкас Н.В. Заголовок-біблійна алюзія як засіб творення вертикального контексту// Мова і культура. Вип.13. – Т.І (137). – К.: Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. – С. 63-70.
18. Шестакова Е.Г. Цитация у газетно-журнальних заголовках як спосіб творення культурно-ідеологічних фонів (на матеріалі жіночих журналів)// Актуальные проблемы вербальной коммуникации: Язык и общество. – Сб. науч. трудов. – К.: ВПЦ Київський університет, 2004. – С. 115-123.
19. Genette G. Paratexte. Das Buch vom Beiwerk des Buches. – Frankfurt/Main:Lang, 2001.
20. Брандес М.П. Стилистика немецкого языка. – М.: Высшая школа, 1983. – 271 с.
21. Fluck H.-R. Zum (guten) Stil in Fachtexten//Was ist gutes Deutsch. Thema Deutsch. – Bd.8. – München/Leipzig/Wien/Zürich: Dudenverlag, 2007. – S. 305-321.
22. Ван Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация /Перевод с английского/ Сост. В.В.Петрова, под ред. В.И.Герасимова. – М.: Прогресс, 1989. – С. 17.
23. Кухаренко В.А. Інтерпретація тексту. – Вінниця: Нова книга, 2004. – 272 с.
24. Челецька М.М. Принципи формування заголовкової термінологічної парадигми у сучасному літературознавстві//Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. Філологічні науки. – Вип. 22. 2005. – С. 200-203. Режим доступу: eprints.zu.edu.ua/1427
25. Baumann K.-D. Kulturspezifische Determinanten des fachbezogenen Schreibprozesses //Kruse O., Jakobs E.-M., Ruhmann G. Schlüsselkompetenz Schreiben. Konzepte, Methoden, Projekte für Schreibberatung und Schreibdidaktik an der Hochschule – Neuwied/Kriftel/Berlin: Luchterhand, 1999. – S. 269-284.